

LITERÁRNÍ VĚDA

I

SLAVOMÍR WOLLMAN

BRNĚNSKÁ LITERÁRNÍ KOMPARATISTIKA

Československá literární komparatistika se v souladu s marxistickým pojetím o jednotě literární vědy vyvíjí nikoli jako oddělená nebo dokonce nadřazená vědní disciplína, ale jako pracovní badatelský úsek s přímým vztahem ke konkrétnímu materiálu. Vycházela a vychází především z literatur slovan-ských. Jejich složité a bohaté vzájemné vztahy a souvislosti nepovyšuje ovšem na něco výjimečného, ale pokládá je za součást mezinárodního literárního vývoje evropského a světového. Specifické problémy mezislovenské vedou československé badatele k chápání členitosti obecného vývoje literatury, k studiu jeho rozmanitých mezinárodních oblastí a zón, které se vzájemně prolínají a překrývají. Proto se vedle otázek slovan-ských věnuje pozornost otázkám střeoevropským, při kterých jde už také o kontext s literaturou německou, rakouskou a maďarskou. K těmto širším mezinárodním záběrům se dospívá nikoli z abstraktně teoretických pohnutek, ale na podkladě systematického zkoumání dvoustranných vztahů, mezi nimiž vztahy česko-ruské a československo-sovětské mají své důležité místo, a to nikoli teprve dnes a ani ne pouze od včerejška. Studium česko-ruských literárních vztahů je u nás dobrou a veskrze pozitivní tradicí už dobře stoletou. Od Polívkovy studie věnované pověsti o Bruncvíkovi, k níž mladému českému slavistovi dal podnět Alexandr Veselovskij, je to už linie nepřetržitá a výrazná.

Těsná souvislost a vzájemná návaznost literární rusistiky, slavistiky a obecné komparatistiky je typická pro vývoj literární vědy v Československu, vyplývá z dlouhodobých potřeb společnosti i vědy samé. Má-li dnes brněnská univerzita společnou katedru ruské a sovětské literatury a slovan-ských literatur, která se hlásí také k úkolům obecné komparatistiky a metodologie srovnávacího zkoumání literatur, je to v plném souladu s vývojem celostátním a zvláště také s vývojem místním. Hojně a velmi pozoruhodné výsledky brněnské literárněvědné práce vznikaly právě na oné komplexní badatelské základně, jejímž jádrem se stala účinná souvislost komparatistiky, slavistiky a specializované rusistiky, kooperace s bohemistikou, divadelní vědou a folkloristikou.

Zatímco jinde bylo vedlejším produktem rozkvětu literární vědy v poválečných letech přílišné zužování specializací, jistá atomizace dílčích oborů, někdy dokonce jejich vzájemná izolace, udržovala se v Brně vždy značná

komplexnost, která byla ku prospěchu všem zúčastněným oborům, a to ne snad teprve v konečných důsledcích, ale od samého začátku.

Předválečná brněnská univerzita neměla specializované katedry pro filologii jednotlivých slovanských národů. Ale už první její profesor srovnávacích dějin slovanských literatur, Jiří H o r á k, byl znalcem ruské literatury, přednášel a propagoval ji. Jeho nástupce od r. 1928 Frank W o l l m a n, stejně jako Horák, žák Polívkův, rozvíjel toto zaměření dále a zahrnul do svého zorného pole navíc ruské a sovětské drama a divadlo. Soustavný zájem o sovětskou literární vědu a přímá součinnost s ní opírala se zde jednak o to, co začala už zakladatelská generace pražské školy literárních komparatistů (Polívka, Máchal, Tille, Murko), jednak už se vědomě začleňovala do antifašistického zápasu 30. let. Ruská a sovětská tematika literární a divadelní se tehdy z brněnské univerzity už široce přenášela do tisku a do veřejných přednášek, zejména také na půdě Společnosti pro kulturní a hospodářské styky se Sovětským svazem, kde se ještě v předvečer nacistické okupace uskutečnila památná oslava Ševčenkova. Fakt, že 1936 se právě brněnská filozofická fakulta uvolila vydat W o l l m a n ů v ostře protinacistický polemický spis *K metodologii srovnávací slovesnosti slovanské*, vyzdvihující mimo jiné význam ruské literatury a dovolávající se sovětské vědy, je výmluvným svědectvím o tehdejších rozložení sil na fakultě, o autoritě pokrokové brněnské slavistiky v čele s Wollmanem a Havránkem.

Když se pak 1945 rusistika přes noc stala nejen univerzitním, ale i středoškolským oborem, bylo Brno nejlépe připraveno k okamžité masové výuce středoškolských učitelů, dokázalo ji v celém rozsahu zajistit silami vlastních slavistických kádrů. Bořivoj N o v á k, předválečný asistent slovanského semináře, žák především Havránkův, postavil se jako lingvista při zakládání rusistické katedry brzy po bok staršímu literárnímu komparatistovi W o l l m a n o v i, který ruskou literaturu přednášel v prvních letech střídavě také na ostatních československých univerzitách. (Je příznačné, že i u kolébky poválečné literární rusistiky na filosofické fakultě pražské stál brněnský žák Horákův, Julius D o l a n s k ý, který vedle z praxe pevolaného profesora sovětské literatury Bohumila M a t h e s i a zastával v prvních dobách celý rozsah starší literatury ruské.)

Tradiční spolupráce s ruskou a sovětskou literární vědou, kterou v literární komparatistice budovali již přímí a nepřímí žáci Veselovského — P o l í v k a, M á c h a l a M u r k o, obnovila se po válce s novou silou, organizovaně hned od leningradské porady slavistů ze slovanských zemí, která formulovala myšlenku slavistických kongresů se srovnávacím zaměřením, schválila jako první mezinárodní úkol studium církevněslovanské vzdělanosti a slovník jazyka staroslověnského, jehož zpracování bylo svěřeno české slavistice, a znamenala především obnovení osobních kontaktů s leningradskou školou literárních komparatistů, hlásících se k odkazu Veselovského, tedy zejména s A l e k s e j e v e m, B e r k o v e m, Ž i r m u n s k ý m, P r o p p e m a s dalšími, kteří vyšli z tohoto badatelského kruhu jako folklorista

Bogatyrev a všestranný filolog V. V. Vinogradov. Je příznačné, že na tuto poradu byli z Československa pozváni právě představitelé brněnské slavistiky Bohuslav Havránek a Frank Wollman (na místě se k nim připojil tehdejší velvyslanec v Moskvě Jiří Horák).

V té první době byly také dokončeny a k vydání připraveny první větší práce zadané studentům ještě před nacistickým vpádem, mezi nimi Vaškova srovnávací monografie o Augustu Šenoovi a ucelená kniha na téma *Havlíček a Slovanstvo* od Jaromíra Běliče, který se později k lítosti svého učitele rozhodl pro lingvistickou dráhu.

Další vývoj neplynul ovšem jako klidný proud v idylických kulisách, ale jako metodologický zápas v obtížných ideologických a mezinárodně politických podmínkách doby. Literární komparatistika se ocitla v rozmezne situaci hned na přelomu 40. a 50. let, kdy bylo náhle celé dílo Veselovského znevažováno a každé srovnávání označováno šmahem za buržoazní komparativismus a kosmopolitismus. Situace byla o to složitější, že nastala v době, kdy se cítila potřeba přehodnocení starých srovnávacích postupů a kritiky reálných nedostatků tzv. vlivologie, a že kampaň byla vedena do značné míry pod zvlgarizovanými marxistickými hesly. Univerzitní literární věda v Československu, která právě v těch letech prodělávala hlubokou diferenciaci a vytvářela si své postoje k marxistické vědecké metodologii, byla v tomto sporu ve velmi těžkém postavení.

Během krátké doby zanikly tehdy programy srovnávacího studia slovan-
ských literatur a profesury těchto oborů na všech československých univer-
zitách — s jedinou výjimkou univerzity brněnské. Slouží ke cti brněnskému
kruhu profesorů a jejich většinou mladičkových žáků, že volil v této při cestu
obtížného hledání vědeckého pojetí mezinárodního literárního vývoje, cestu
roztrpčených diskusí a zápasu o vědecké poznání. Je třeba také říci, že práce,
kterými československá věda v součinnosti se sovětskou komparatistickou
školou přispěla k obnově srovnávacího zkoumání literatury a k novému pro-
pracování jeho badatelských postupů, vycházely, zejména v prvním období,
z Brna a byly tam v kruhu vědců a v seminářích prodiskutovány.

Nemám rád přenášení vojenské terminologie do oblasti vědy. Ale mluvili se už o kulturní frontě, mám pocit, že ta slova byla nejednou výstižná právě pro Brno, kde se teoretické otázky ve stínu pyšného Německého domu a po válce jeho trosek často vyhocovaly, kde se bezprostředně cítil nejen jejich dosah pro příbuzné vědní disciplíny, ale také pro celou kulturu a kulturní i pedagogickou praxi. Boj o literární komparatistiku byl nepochybně jednou z takových zásadních, ostře pocítovaných otázek. Zaměstnával nikoli jen nějaký úzký kroužek komparatistických specialistů, ale celý okruh literárně-
vědných pracovníků a promítal se hned i do koncepce literárněvědné výuky. Když pražské ministerstvo o několik let později dospělo k názoru, že by bylo žádoucí znovu zařadit do výuky také přehledný úvod do dějin slovanských literatur, ukázalo se, že v Brně se takový úvod přednáší a že je možno jeho program doporučit ostatním vysokým školám. Obnovení přednášek, které by

studentům vstřípily aspoň základní představy o mezinárodní spojitosti kulturních jevů a o obecných zákonitostech literárního vývoje, bylo ovšem věcí praktické didaktiky. Avšak i tato věc měla svou stránku teoretickou, jejíž důležitost je projevována v následujícím období. Po dočasném odmítání srovnávacího přístupu k literatuře totiž znovu silily představy o integritě, soběstačnosti a nezávislosti nacionálního kulturního vývoje, o národní literatuře jako uzavřené struktuře, vzhledem k níž se všechno „cizí“ jeví jen jako mimosystémové a tím podružné. Ještě v polovině 50. let se na konferenci Ústavu pro českou literaturu v Liblicích ne bez rozpaků uvažovalo o tom, do jaké míry je vůbec třeba přihlížet k mezinárodním vlivům a spojům při zkoumání vývojového procesu české literatury, a podobné pochyby bylo třeba překonávat ještě v diskusi počátkem 60. let na půdě Literárněvědné společnosti v Bratislavě, než tam nastal známý nástup nové generace literárních komparatistů slovenských.

Není náhodou, že brněnský kruh zůstal těchto pochyb a retardačních momentů ušetřen. Kromě toho, co už bylo uvedeno, přispěly k tomu i další důvody. Především hned srovnávací zaměření mladé brněnské rusistiky, její plánovitá orientace na studium česko-ruských a československo-sovětských vztahů, dále pak široké kulturněhistorické a tím i obecně slavistické pojetí brněnské paleoslovenistiky v generaci Kurzově a později Kvasově i Večerkově, kde už se také do hloubky propracovává pojetí česko-církevněslovenské literatury, a konečně — nikoli však na posledním místě — výrazný srovnávací aspekt v brněnské bohemistice, který se u Hrabáka, Závodského, Králíka, Kopeckého, Jeřábka a dalších neobjevil teprve v jejich příspěvcích pro slavistické sjezdy a konference, ale měl své hluboké kořeny už v jejich školení, namnoze předválečném, a v jejich starších studiích ze středověké i novější literatury. Kdo zná brněnský vědecký život, není překvapen tím, že bohemista Josef Hrabák vydává skripta z teorie literární komparistiky, že bohemista Artur Závodský vydává sborníky *Theatralií*, hledící k širokým mezinárodním otázkám ve vývoji divadla a divadelní vědy, že s Brnem spjatý bohemista Oldřich Králík komparasticky zkoumá textovou genezi a vývojové začlenění Kristiána, Zadonštiny a jiných památek. Jsou to jen další doklady oné již zmíněné komplexnosti a mezioborové kooperace, v níž komparatisté nejsou nějakým odděleným klanem.

Když ovšem obor tak ucelený a relativně autochtonní, jakým je literární historie vlastního národa, projevovat porozumění pro mezinárodní literární kontext a plodně zasahoval do srovnávací práce, bylo tím samozřejmější, že toto zaměření se uplatnilo také v literární rusistice, která právě v Brně z obecné slavistiky přímo vycházela. Bohatstvím sebraného materiálu byla jí příkladem i práce Josefa Jiráka, který ukončil svou dráhu v Brně. Brněnští rusisté mladé poválečné generace, která se zatím už změnila ve zralou generaci střední — Burian, Mikulášek, Vlašínová, Kšicová i folkloristicky orientovaní Mandát a Jelínková a v Brně vycho-

vaný P o p o v i č — přispěla významně k poznání česko-ruských a československo-sovětských literárních vztahů XIX. i XX. stol. srovnávacím výzkumem takových osobností jako Puškin, Lermontov, Čechov, Korolenko, Táborský, Gorkij, Majakovskij i pilným srovnávacím zmapováním celých vývojových úseků a žánrů. Teď už jde o to, aby pro tuto práci vychovala také nový dorost, tedy už vlastně třetí generaci.

Bylo již řečeno, že brněnská univerzita neměla před válkou specializované stolice pro filologii menších slovanských národů. Je, myslím, fakt, že je nezískala v plném smyslu slova ani za poválečného rozkvětu slovanských studií. Ale tato nevýhoda univerzity mimo metropoli jeví se naopak jako přednost ze stanoviska srovnávacího pojetí literárního vývoje a rozhodně podporuje onu komplexnost, charakteristickou pro brněnskou literární vědu. V těchto podmínkách polonista Krystýnek postoupil od témat z dějin polské literatury a z polsko-českých literárních vztahů k širším srovnávacím tématům slavistickým a připravil i skripta ze srovnávacích dějin slovanských literatur. Obdobně spojují úkoly v polonistice a v srovnávací slavistice také Jarmil P e l i k á n a Krystyna K a r d y n i - P e l i k á n o v á. Další badatel školený polonisticky a zasloužilý o studia česko-polská, Milan K u d ě l k a, podal důkladné práce z dějin slavistiky, slovenista Viktor K u d ě l k a, autor právě vyšlé první české syntézy slovinské literatury, sleduje současně srovnávací problémy jugoslavistické i obecně slavistické, macedonista D o r o v s k ý sonduje málo známý materiál z česko-makedonských styků.

K tomu se druží pracovníci v dalších příbuzných oborech. Tak hned hun-garista Richard P r a ž á k studiem z česko-maďarských styků a podnětným úsilím balkanologickým a folklorista O. S i r o v á t k a, který vedle terénního výzkumu moravské lidové slovesnosti, spjatého se slovanským seminářem a s Wollmanovou iniciativou už od 30. let, pěstuje také studie srovnávací a interetnické a zasahuje též do její teorie. Má v tom ovšem staršího v Brně vzdělaného předchůdce v Karlu H o r á l k o v i, jehož hlas se uplatnil velmi zásadně při prohlubování srovnávacích postupů a zvláště v otázce náležitého chápání pojmu typologie, kterým byly jeden čas znejasňovány souvislosti svou povahou zřejmě genetické.

Mnohé z rysů, které charakterizují literárně srovnávací práci v Československu v jejím celku, vznikly, byly cílevědomě pěstovány nebo se trvale uplatňovaly právě v kruhu brněnských badatelů. Tak zejména srovnávací pojetí slovanských literatur jako úseku světového literárního vývoje, problematika společenství slovanských literatur a vedle ní problematika kontextu střední a jihovýchodní Evropy, srovnávací chápání sovětské literatury jako internacionální struktury, srovnávací tvarosloví literárních žánrů, ona eidiologie, nebo podle staronového termínu francouzsko-polského ražení genologie, zkoumání literární recepce a aktivní úlohy přijímající literatury, rozlišení tzv. interní a externí kontaktologie, srovnávací studium verše, srovnávací problematika překladu, včlenění lidové ústní slovesnosti do zorného pole literární komparatistiky.

Stručné retrospektivní zkratky v sobě skrývají mnohá nebezpečí, jistě především i to, že některé jméno bude opomenuto nebo málo vyzdvíženo, že některé body vystoupí do popředí a jiné zůstanou ve stínu. Ale na druhé straně zkratky dovolují snad aspoň předběžně a v obrysech naznačit, čeho jsme si v nepřetržitém toku času a práce ani nestačili povšimnout. Ze shrnutí, o které jsem se zde s rizikem všech možných nedostatků pokusil, vyplývá, myslím, že můžeme dnes už mluvit o brněnské literárně komparatistické škole, která pokračuje v pozitivní tradici klasické české komparatistiky, opírá se o práci a příklad brněnské slavistiky meziválečného období a svěrázně přispívá k dalšímu rozvoji srovnávacího bádání. Tím nechci tvrdit, že by zde nebylo rozdílů v osobnostech a názorech. Ale vědeckou školu přece nevytváří zásada *iurare in verba magistri*, nýbrž společenství metodických postupů, vědeckého plánu, společensky závažných cílů a vykonané práce. A to v brněnské škole literárních komparatistů nesporně je a projevuje se i u badatelů, kteří působí v jiných vědeckých centrech naší země. Bude-li k tomuto tvůrčímu seskupení počítáno také mé jméno, budu si to pokládat za čest.

БРНЕНСКАЯ ЛИТЕРАТУРОВЕДЧЕСКАЯ КОМПАРАТИСТИКА

Статья дает синтетический обзор развития брненской литературоведческой компаратистики, включаемый в рамки компаратистики славянской. После введения, в котором дана характеристика чешской литературной компаратистики, их основных методов и целей, автор переходит к эволюции литературоведческой славянской компаратистики в университете в г. Брно; начало ее развития связано с деятельностью профессоров Иржи Горака и Франка Вольмана — учеников выдающегося пражского компаратиста Иржи Поливки, прямого ученика А. Н. Веселовского. Почти тринадцатилетняя деятельность Ф. Вольмана на философском факультете университета в Брно, представляющая для брненской компаратистики целую эпоху, связана с воспитанием целого ряда учеников, которые работали или до сих пор работают в чешских и словацких университетах и в научно-исследовательских институтах ЧСАН.

В статье уделяется внимание и сложному положению компаратистики в период после второй мировой войны. В этой связи указывается, что именно Брненский университет имеет большую заслугу в том, что методология сравнительного изучения не была даже в трудное время, отмеченное определенной схематичностью и вульгаризацией в интерпретации литературного процесса, забыта, а, наоборот, культивировалась и защищалась в многочисленных научных дискуссиях и полемиках. Реабилитация и возобновление сравнительного метода в литературоведении в особенности на IV Международном съезде славистов в Москве и дальнейшая разработка его методологических основ оказалась в полном согласии с научным направлением брненской компаратистической школы.

Перевел М. М.

Autor: PhDr. Slavomír Wollman, CSc., vědecký pracovník, vedoucí oddělení slavistiky a komparatistiky Ústavu pro českou a světovou literaturu ČSAV, Strahovské nádvoří 132, Praha 1.